

NERUDOVY POLITICKÉ FEJETONY V PRVNÍ POLOVINĚ LET SEDMDESÁTÝCH

„Ta doba, v níž teď žijeme, je tak strašně fádni, že by zasluhovala zvláštního názvu. Snad ji nazvou jednou dobou prázdnoty.“ Tak charakterisoval Neruda situaci na prahu sedmdesátých let minulého století. — Ještě po pěti letech, v červenci roku 1875, píše: „Je klidno jako na hřbitově a hlucho jako v pustých skalách. A když něco zaslechnem z těch pustých skal, zní to jako hýkot, jako žalný stesk...“ A přece oněch pět let nebylo nijak chudých na události. V Evropě propukaly válečné konflikty mocností (válka francouzsko-pruská) i první velké srážky proletariátu s buržoasií (Komuna). Ani v duchovním životě nebylo klidno; pokračoval tuhý zápas svobodomyšlných idejí s klerikalismem, pokoušejícím se dobýt nazpět církvi a papeži středověkou moc. Také v Čechách nebylo mrtvo, jak by se zdálo podle Nerudovy charakteristiky; po rozjitření národního vědomí na konci let šedesátých řeřavěly nadále jiskry národnostního boje a zažehovaly se nové plameny zápasu třídního (boj o fundamentální články, svárovská stávka).

Znamená to snad, že Nerudova charakteristika doby byla v rozporu se skutečností? Že Neruda neviděl všechn pohyb a ruch kolem sebe? Paradox jeho výroku je však jen zdánlivý. Neruda totiž měl na mysli především jednu stránku skutečnosti, českou buržoasní politiku, kde se národně osvobozené úsilí utápělo v malicherné rivalitě, znemožňující po celá léta českým politikům dosáhnout nejen nějakých konkrétních výsledků, ale vůbec schopnosti k akci. Toto negativní chápání jedné stránky soudobé skutečnosti nebránilo Nerudovi nikterak v tom, aby v jeho fejetonech nenašel odraz dobový kvas ideový, politický i sociální.

Nerudův přístup ke skutečnosti byl mimořádně mnohostranný a široký — obsáhl vše, co zasahovalo do národního života, politickou aktualitou počínaje a živelními pohromami konče.

Proto také jsou jeho fejetony obsahově i výrazově tak pestré. Vedle vážných komentářů k významným, historickým dějům se ocitne pichlavý politický klípek, vedle slavnostní úvahy k výročí národního velikána nekrolog zapomenutého vlasteneckého hostinského či ironická podobizna soudního sluhy ztělesňujícího rakouskou byrokracii atd. Přesto však rozmanitá a zdánlivě nesourodá fakta zachycená ve fejetonních postřezích mají vnitřní souvislost. Sestavena v celek dávají totiž plastický obraz, na němž lze sledovat v rozpornosti a mnohotvárnosti dějinných zvrátů i efemérních detailů skryté vývojové tendence a typické rysy doby.

Nejvíce místa zaujímá ve fejetonech, jak už bylo naznačeno výše, politika. Národně osvobozenecký boj, jenž na sklonku šedesátých let vrcholil v masových akcích „táborů“, zužoval se pozvolna v následujících letech zásluhou buržoasie na pole parlamentní. Měšťanské politické kruhy se dohodly s vládou o programu tzv. fundamentálních článků, které měly vymezit autonomii Českého království a upravit jeho postavení vůči rakouským Němcům a Maďarům. Česká veřejnost přivítala tento vývoj, i když její pokroková část neviděla v pouhém uznání historického státního práva českého cíl národního hnutí. To ostatně naznačuje ve svých fejetonech i Neruda: „Povídají, že prý korunovace je prý jaksi ‚branou k budoucnosti‘. Jen aby chom nezůstali v bráně stát a nezapomněli, kamže jsme vlastně chtěli!“ Dohoda však vyvolala silný odpor německých liberálů, obávajících se o politické a hospodářské posice v Čechách i Předlitavsku. V prudkém boji, který se kolem české otázky rozpoutal, staročestí politikové neobstáli. Hohenwartova vláda, k níž se upínaly jejich naděje, padla.

Tvrdošíjné lpění na taktice pasivního odporu, k němuž se Riegrovo vedení znovu uchýlilo po porážce Hohen-

wartově, nedosáhlo již účinnosti deklarantského gesta; bylo oslabováno postupujícím rozkladem tábora českého měšťanstva a při persekučním tlaku za vlády Auerspergovy nahrávalo svou nemohoucností expansi německých liberálů. První polovinu sedmdesátých let charakterisují tedy vážné neúspěchy české buržoasní politiky pod staročeským vedením. Tato situace vyvolávala přirozeně kritickou odezvu. Mladočeští liberální a politicky aktivnější mluvčí drobné buržoasie, rolnictva a převážné části inteligence plnili relativně pokrokovou úlohu odpůrců konservativní a autoritativní hegemonie staročechů, hledajících spojence v kruzích odnárodnělé zemské šlechty a církevní hierarchie.

Neruda, stejně jako Hálek a většina dalších představitelů demokratické národní kultury, sympatisoval s mladočechy. Nejen proto, že byl již dříve redakčně připoután k jejich žurnálu, Národním listům, ale také proto, že jeho občanské uvědomění a veřejné postavení mu nedovolilo zůstat stranou veřejného dění a že mladočešství bylo až dotud jediným reálným politickým rámcem, v němž pokroková inteligence mohla veřejně působit. Neruda musel tehdy bojovat na dvě strany; jednak bylo třeba bránit české národní hnutí proti demagogickým nájezdům německých liberálů, kteří je zúmyslně zužovali na zpátečnickou koalici staročechů s feudály a klerikály a tím je diskreditovali, jednak musel útočit na nemohoucí konservatismus staročeských autorit. V souvislosti s tím se v Nerudových fejetonech zvýrazňovalo bojovné zaměření protifeudální a protiklerikální. Kromě toho je trvalým znakem Nerudovy politické publicistiky nebojácná kritika rakouské vládní byrokracie a různých výkonných státních orgánů.

Tu všude se v plné míře uplatňuje Nerudova ironie a satira. Jeho fejetony sršely především výsměchem politickému pokrytectví a frazérství, někdy otevřeným, jindy zastřeným, jako na příklad v zdánlivě nevinném popisu slavnostního banketu pražských měšťanů: „... A když s jiskrným okem mluvil o bojích tuhých a snad krvavých, snad zítra nás očekávajících, jedli kolem všichni zmrzlinu

a cvakali lžičkami tak rozhodně, že jsem mněl již slyšet řinkot chrabrých mečů, a Brauner sňal s cukrového českého lva korunu a položil si ji na svůj talíř tak velezrádně, jako by chtěl založit vlastní svou dynastii nebo aspoň předejít korunovací bez řádných výminek.“

Dominující vliv politických zájmů určoval do značné míry také ráz ostatního společenského života českého. Od samého počátku sedmdesátých let se množily — jako jeden z příznaků vznikající vleklé ideologické krize měšťanstva — rozpory mezi oběma křídly formálně dosud jednotné národní strany, staročechy a mladočechy; celé měšťanské prostředí zachvacuje stranická nevraživost. Propukají skandální aféry, rozdmychávané žurnalistikou; úporně se bojuje o posice ve správních i kulturních institucích (pražský magistrát, české divadlo atd.). Politická rivalita se nezastavuje ani před podniky a osobnostmi daleko přesahujícími úzký obzor stranických zájmů; sbírky na Národní divadlo jsou narušovány konkurenčními staročeskými akcemi, aby si zásluhu nemohli přivlastnit mladočeši, zášť konservativních kruhů stíhá Bedřicha Smetanu, kterého hájí Neruda v Národních listech. „Proud politický zaplavil a přehlušil u nás všechno. Co má cenu pouze časovou, cení se výš, než co přečká věky, božské umění musí sobě nechat líbit souzeno být politikou a považováno být za její služku...“ postěžoval si tehdy Neruda (recenze básní Sv. Čecha, 20. 5. 1874).

Formy, jakých boj mezi staročechy a mladočechy záhy nabyl, zákulisní intriky, pomluvy a osobní nenávist, jejíž obětí se stal i sám Neruda (aféra Montagsrevue), proto nutně vyvolávaly u něho i zejména u kulturních představitelů mladší generace (Zeyer) znechucení a odpor. Připočtíme k tomu sobectví, ziskuchtivost a malodušnost českého měšťáka, rostoucí sociální napětí uvnitř národa i konečně nápor reakčních sil po pádu Komuny v celé Evropě — a získáme představu ovzduší, v němž tehdy Neruda a jeho vrstevníci žili. Není proto divu, že jeho názory na dobu, citované úvodem našeho doslovu, vyznívají tak

chmurně a negativně, ba že mnohdy znechucení ze stranických štvanic přerůstá v jeho vědomí až v obavu z národního rozvratu.

Z uvedených příznaků vznikal také Nerudův pocit, že se v životě národa cosi mění, že prochází dobou vnitřního kvasu, jenž vystřídal zdravý entusiasmus předchozího desetiletí. „Jaký to rozdíl mezi nynějškem a nedávnými lety šedesátými! Tenkrát, v prvních těch letech šedesátých, neměli jsme také ničeho, byli jsme chudi co do úspěchů jako dnes, ale měli jsme čistý, neporušený lid. Byli jsme jen jedna, jediná rodina, upřímně jsme si tiskli ruce. Různé panovaly náhledy již tenkrát, proto ale nenapadlo nikoho, aby pro náhled různý hleděl někoho ubít, připravit ho o čest, každou pomůcku životní... Zato — teď! Různost náhledů je smrtelným hříchem. ...Národní věc má sloužit jen choutkám osobním. Sama myšlenka nesmí býti více volna, kdo myslí, kdo slepě neposlouchá, s tím jen z národa ven!“ Tyto závěry doplňuje jiný Nerudův soud, odrážející hlubší příčiny společenských změn: „Ten chudý národ, jemuž chudoba byla spásou, zatočil se náhle do víru všeobecného a pachtí se za penězi. Nejvážnějšími podniky ‚národními‘ jsou náhle podniky peněžní.“

Hlavní znaky doby se tedy Nerudovi promítaly do poznatku, že společenské, tj. v daném případě občanské vztahy v národním kolektivu jsou stále hlouběji rozrušovány sobeckou mentalitou měšťáka, jemuž se smyslem života stává honba za kapitálem. Nechápe však plně vlastní podstatu a zákonitost tohoto vývoje, podmíněného růstem kapitalistické ekonomiky a společenskými rozpory, které tento růst s sebou nesl. Proto neztrácí víru, že chorobné jevy vyvolávané počínající ideologickou i mravní krizí měšťanstva lze překonat.

Je málo fejetonů z těchto let, v nichž by Neruda s nadšeným pohnutím nevyzdvihoval hodnoty, jeho přesvědčení nejdražší, ideál národní svornosti, zkonkrétněný v představě morální a politické jednoty lidu. „Protřibujeme se, čistíme se, až toho přece dovedem, že bude česká země

zemí míru pod klenoucím se nebem lásky.“ (31. 3. 1872)
„Jsme jako sliti, jako by obrovská páska byla se ovinula kolem milionů. Je setkána z lásky a svornosti, jednomyslnosti a přesvědčení a je naší spásou.“ (21. 4. 1872) „Pracujme! Budme všichni jedním řetězem a každý z nás pro sebe nezlomným jedním kruhem jeho...“ (31. 7. 1873)
atd.

V kontrastu k dravé ironii invektiv proti nepřátelům je tu unášeno Nerudovo slovo vznosným patosem a poetickou obrazností.

V Nerudových názorech ovšem ještě působí prvky darwinovsky naturálního pojetí národa jako vnitřně celistvého individua, pojetí, jaké odpovídalo situaci málo rozvinutých třídních rozporů českého měšťanstva a českého proletariátu v předchozím desetiletí. A tak žije v Nerudově vědomí dosud neotřesený ideál akční politické jednoty, která se právě na prahu sedmdesátých let, rozrušená velkou hospodářskou krizí (1873), začala zjevně hroutit. Tento ideál však mimo jiné Nerudovi a jeho vrstevníkům i následovníkům ještě v další generaci pomohl udržet si pevný optimismus v době všeobecné deprese, politických a hospodářských neúspěchů a poklesu morálky, které zachvacovaly měšťanské prostředí, v němž se převážně pohybovali. „Nesmíme zoufat, velké zákony přírody jsou neomylny, také naše jaro musí přijít!“

Hlavním zdrojem optimismu Nerudových výhledů bylo však to, že spočívaly na konkrétním společenském základě: „Lid sám se probere ze snů, vždy víc a víc bude těch, kteří samostatně dovedou myslet, plné uvědomění rozšíří se dál a dál, až zvítězí rozum a cit zdravý a veškerá lež odpadne jako list zvadlý. Ne z panských zámků zrodí se nám spása, hvězda naší naděje stojí nad prostou chyží!“ Tento Nerudův názor na společnost vyplývá z demokratismu, setrvávajícího na ideálech Velké revoluce francouzské a roku osmačtyřicátého.

Filosofickým východiskem kladné Nerudovy společenské perspektivy je racionalismus, spjatý s buržoasní revo-

lucí, jenž do té doby měl oporu v mohutném rozmachu lidského vědění, provázejícím rozvoj kapitalistické výroby. „Lidský rozum chystá se k poslednímu boji, ano boj ten vlastně již začal mezi světlem a temnotou — bude těžkým, ale zvítězí světlo, rozum. Vojevůdci temnoty vrhli lidstvu ještě neomylnost v tvář, aby pomocí její rozum utkvěl ve věčné již porobě; avšak rána ta lidstvem jen zachvěla, rozum se vzpamatoval a vzepřel, stojí již na skalopevné půdě vědy přírodní a akta posledního koncilu v chrámě svatopeterském se svezla a leží pod neuprosnou tíží spisů Darwinových.“

Víra v lidský rozum a v životodárnou sílu lidu byla hlavním pilířem velkolepé Nerudovy představy o budoucnosti národa i lidstva. „Lidstvo slévá se v celek, lidstvo celé a spolčené vykročilo teď ke konečnému cíli svému humanímu, veškeří národové, individuality všechny zároveň již jdou kupředu,“ tak kreslí Neruda příští vývoj v recenzi poesie Vrchlického tři roky předtím, než sám básnicky vyslovil slavnou grandiosní visi:

„My přijdem blíž, my přijdem blíž,
my světů dožijeme,
my bijem o mříž, ducha lvi,
a my ji rozbijeme!“

Racionalismem a demokratismem nelze však vystihnout podstatu Nerudova světového názoru. Naopak, v povrchním chápání se tyto rysy příliš nevzdalují od dobového měšťanského pozitivismu.

V Nerudově vztahu ke skutečnosti je však něco, co ho liší od názorů liberálních pokrokářů, čím přesahuje jejich duševní obzor. Nespokojuje se totiž abstraktními hesly demokratického humanismu, hledá ve skutečnosti konkrétní sílu, o niž by mohl opřít svou víru v ideály lidskosti. V obecném povědomí pokrokové inteligence byl takovou silou lid, ztělesněný v idealisovaném typu rolnickém. Neruda překonává tyto — v dané době již

konvenční — představy, ztělesňuje lid v typech městských, proletářských, od žebráků až po „trhany“, dělníky. Pojem lid dostává v jeho pojetí nový obsah. Tito společenší plebejci — nemajíce nic než svou chudobu — byli prosti sobecké, odlidšťující mentality měšťáctví, a proto především oni mohli naplňovat svým životem ideály humanity. „Jak bohata je naše chudina! Hledíme na její skutky a naše víra v lidstvo vstává z hrobu!“ napsal ve známém fejetonu *Naše chudina*, v němž vytvořil přímo monumentální obraz lidového, *dělnického* typu. Humanistický světový názor měl proto u Nerudy jasnou náplň — hodnocení života ze stanoviska plebejských nositelů pokrokových ideálů. Příznačným znakem Nerudova přístupu ke skutečnosti je schopnost vidět život v konkrétní pravdivosti, které nabyl právě proto, že se na svět díval očima společenského „páří“. Svár tohoto plebejství s dobovým liberalismem ve vědomí Nerudově tvoří *dynamiku* jeho světového názoru. Ve fejetonech se odráží toto vnitřní napětí často v samém zobrazení životních jevů — na příklad v neúmýslném, ale přece výrazném kontrastu zkarikované „dobročinné“ měštky a láskyplně vykresleného dělníka. Již samy prostředky zobrazení vyjadřují Nerudovo stanovisko ke skutečnosti, její hodnocení.

V pěti letech, která obsáhl tento svazek, vstřebávala Nerudovu tvůrčí energii takřka beze zbytku žurnalistika. Přitom však v polovině sedmdesátých let se objevují Povídky malostranské a za nimi v krátkosti následují Písně kosmické. Samy Nerudovy myšlenky, které tu byly citovány z jeho fejetonů, by stačily k důkazu, že to nebyl zjev náhodný, že i mezi touto částí jeho publicistického díla, závislou převážně na denní aktualitě, a jeho tvorbou uměleckou, kde dospívá k nejhlubšímu zobecnění skutečnosti, existuje těsná a plodná souvislost. Na to ukázal Fučík.

Humanistický vztah ke skutečnosti, prohlubující a projasňující se neustálým stykem se životem, jehož dobové události a fakty jsou zachyceny v tomto oddíle Nerudovy

publicistiky, krystalisoval časem, přetvořen jeho tvůrčím talentem, v umělecký tvar. Můžeme tedy i zde, na konkrétním materiálu fejetonním, sledovat směr cesty, po které Neruda stoupal k vrcholům své tvorby umělecké.

Aleš Haman